

ВИЗНАЧНИЙ ЗДОБУТОК УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

(Мацюк О.Я. Історія паперу в Україні.– К., 1995.– 186 с.)

Активізація розвитку джерелознавчих та історико-книгознавчих досліджень останнього часу в Україні знаменує дуже помітне явище, яке характеризує процес спеціалізації історичного знання як прояв нових історичних тенденцій в суспільстві і спрямування на поглиблене вивчення джерельної бази історичних досліджень. У цьому аспекті узагальнення досягнень більш ніж тридцятирічних філігранологічних та джерелознавчих досліджень відомого українського історика українського паперу Ореста Мацюка є визначним здобутком української історичної науки.

Монографія Ореста Мацюка розглядає малодосліджувану предметну галузь історичної науки, яка пов'язана із циклом спеціальних історичних дисциплін, пов'язаних між собою науково-методично (перш за все, джерелознавство, філігранологія, історія паперу та паперової промисловості). Монографія присвячена ґрунтовній розробці теоретичної і практичної бази історичних та історико-джерелознавчих досліджень історії українського паперу в концептуальному баченні перспективи розвитку цілого ряду спеціальних історичних та філологічних дисциплін і, перш за все, джерелознавства, палеографії, кодикології, книгознавства. Абсолютно справедливим у цьому контексті, на наш погляд, є ґрунтовна теза автора, яка простежується практично у всіх його наукових працях, що історія паперу заслуговує виділення в окрему наукову дисципліну, хоча автор і притримується думки, що цю дисципліну можна ототожнювати із філігранологією.

Комплекс органічно пов'язаних наукових праць, що передують монографічному дослідженню О.Я. Мацюка, розвивають певні методи джерелознавства та історії паперу, але монографія підводить підсумок і характеризує якісно нові для сучасної науки підходи до вирішення сукупності проблем, які можна окреслити як створення основ історичного знання про історію паперу в Україні на досить великому хронологічному відрізку часу і дозволяє дослідити стан історичних досліджень паперу в Україні та історіографії, окремих напрямів історії паперу на підставі вивчення історичних джерел та спеціальної літератури і

формування нових дослідницьких концепцій. Звертає увагу глибина наукового аналізу різноманітних аспектів історії папірництва та ґрунтовність підготовки спеціальних довідників філіграней, які є основним допоміжним засобом датування рукописів для багатьох вчених, що вивчають писемну спадщину України. Практично немає такої ланки в історії паперу в Україні, яка не стала б об'єктом дослідження автора і в яку він не привніс би свого нового ґрунтового вкладу. Високий науковий рівень є характерною особливістю джерелознавчих досліджень автора.

Орест Мацюк на сьогодні є добре відомим дослідником на світовому рівні в галузі філігранології та історії паперу в Україні. У своїх наукових працях він плідно використовував методику комплексного аналізу якнайможливіше широкого кола історичних джерел для створення єдиної безперервної історії паперу та папірництва в Україні.

Історія паперу є складною галуззю історико-джерелознавчих досліджень, яка у вітчизняній науці багато років розглядалася як прикладна ділянка, що підтримує критичний аналіз середньовічного або новітнього документа з метою встановлення його автентичності або датування. Пошук філіграней по довідниках був обов'язковим елементом не лише джерелознавчого і археографічного опису, а й текстологічного, палеографічного, дипломатичного, кодикологічного аналізу пам'яток писемності та актових джерел. Навіть і визнання в 60-70-х роках радянськими вченими філігранології як самостійної історичної дисципліни, що завершила своє оформлення, не визначила остаточно статусу цієї науки, обсягів її меж і дії.

Треба особливо наголосити, що визнання філігранології як самостійної дисципліни не поліпшило стану досліджень історії паперу. Звичайно, проблеми класифікації, типології та створення репертуару філіграней паперу різного походження, які були визнані предметом філігранології, є актуальними для дослідження джерел. Вони мають безперечне значення для швидкості пошуку аналогій у довідниках філіграней, а знання видів і типів дає можливість зробити попередні висновки в польовій археографії для датування джерела та документа.

Навіть і після визнання філігранології із розширенням її функцій до вивчення історії папірництва власне історія паперу залишилась у супроводі дисципліни філігранології. Це пояснюється складною джерельною базою досліджень, обмаллю історичних джерел та труднощами їх виявлення серед колосального масиву історичних архівних документів. Лише невелика кількість дослідників спрямувала свої дослідження власне на папір. Тому дослідження Ореста Мацюка, який, працюючи як архівіст серед історичних джерел у цьому напрямі понад

тридцять років, зміг досягти значних успіхів у розробці проблем історії українського паперу, а також теоретичних обґрунтувань нового напрямку серед спеціальних історичних дисциплін.

Цілком закономірно виникало і досі виникає питання про назву дисципліни, яка вивчає папір, про що чітко говориться в монографії самого Ореста Мацюка "Історія паперу в Україні", коли він відмовляється від більш зручного терміна "папірологія", оскільки термін вже "зайнятий" іншою дисципліною (яку, до речі, було б більш правильним називати "папірусологія"). Природно, термін "філігранологія" для науки, яка вивчає історію паперу і папірництва, – має дуже вузьке етимологічне і полісемічне значення. В практичних дослідженнях історики пішли (і Орест Мацюк до них приєднується в ряді статей і в монографічному дослідженні) шляхом розширення змісту поняття "філігранології" (за прикладом папірології, яка займалася спочатку винятково папірусними рукописами грецької та римської доби, а потім приєднала і тексти на глині та інших матеріалах). Одночасно О.Я. Мацюк добре розуміє умовність такої назви науки, що вивчає папір як явище в усій різноманітності його історичного розвитку, оскільки в назву монографії він цей термін не включає.

Така обережність автора і слідування формальному ставленню до змісту дефініції "філігранології", на нашу думку, призводить до деякого порушення єдиної структури науки та розриву методичних підходів щодо напрямку дослідження історії паперу в Україні. Це спричинило до того, що автор скрізь у працях і, перш за все, у монографічних виданнях вимушений додавати пояснення щодо змісту і напрямів досліджень та співвідношення з філігранологією. Одночасно, на нашу думку, не треба побоюватися відмовлень від застарілого або неточного терміна і введення нових включень до понятійного апарату науки. Це є нормальним явищем в історії науки, коли розвиток наукових знань призводить до уточнень і змін понятійного апарату, назв наук і дисциплін. У разі, коли неможливо відійти від багатозначності терміна, такого, як, наприклад, "паперознавство", можна знайти більш коректні, але "незайняті" назви. В колі книгознавства історики не відмовляються, наприклад, від "історії книги" як самостійної книгознавчої дисципліни. В цьому плані можна запропонувати назву "історія паперу". В будь-якому разі на догоду "зайнятим" термінам не треба погіршувати ситуацію з повним порушенням законів тотожності поняття його змісту, яке здійснюється через некоректну назву. Спроби підведення цілого (в даному разі поняття "папір") під його частину (в даному разі "філігрань") є другим порушенням законів логіки.

Одночасно, явище трансформації дисциплін добре відоме для періоду становлення будь-яких спеціальних наук, що починають своє становлення як прикладні. В історичній галузі знань можна навести приклад палеографії, яка зароджувалася як вузька прикладна дисципліна, що вивчала письмо як мовно-графічну систему в її розвитку з метою встановлення походження рукописного тексту. З часом вона інтегрувала всі аспекти аналізу джерела в його матеріальній формі, в тому числі й аналіз філіграней. Але подальший розвиток спеціальних наук обумовив виділення з палеографії ряду спеціальних наук і залишив, таким чином, за палеографією її власний зміст, обсяг поняття і методики дослідження. Відома російська дослідниця Л.П. Жуковська розробила нові підходи до змісту поняття, перспективи розвитку палеографії як науки, що повернула палеографії її зміст в його первинному понятійному значенні, але на якісно новому рівні розвитку спеціальних наук. Рівнозначно можна оцінювати і розвиток філігранології, яка стала вбирати у себе суміжні галузі, оскільки висхідне формулювання не відповідає об'єкту наукового дослідження і змісту поняття. Цей розрив між поняттям та його змістом може бути прийнятий винятково як робочий момент розвитку науки. Але численні дослідження істориків паперу, навіть і в 60-х роках (роках досягнення узгодження між істориками стосовно поширення поняття "філігранологія") і, насамперед, останнім часом (слід особливо згадати, наприклад, литовського дослідника Лауцявічуса, і навіть самого Мацюка) цілком однозначно свідчать про необхідність формування спеціальної дисципліни, яка вивчає історію паперу в історико-джерелознавчому контексті, і відмову від назви філігранологія. Дисципліна, що пов'язана із вивченням паперу, повинна мати більш коректну назву. Сам Орест Ярославович неодноразово підкреслює той факт, що неможливо паперознавчі дослідження ґрунтувати на вивченні філіграней, оскільки філігрань – не єдина частина цілого – паперу і не лише паперовий знак, а й знак власності, який має юридичні підстави. Природно, історія папірень та паперу включає аналіз філіграней, але лише в контексті розвитку папірництва та соціально-економічної історії країни.

Насправді сукупність наукових праць Ореста Мацюка та його монографія розвивають напрям історії паперу в Україні, який не можна обмежити навіть і розширеним до певної межі поняттям "філігранологія". Незважаючи на ретельне історіографічне вивчення Орестом Мацюком в ряді статей та монографій традицій української філігранології, формування поняття, присутність філігранологічного аналізу в

цілій низці праць, слід спеціально наголосити, що автор не лише в науково-методологічному плані, а й в методичних підходах до розвитку цього напрямку на практиці вийшов за рамки, декларовані ним самим, наприклад, у спеціальних статтях і енциклопедичних виданнях. І це цілком закономірно, враховуючи масштабність підходу до історії паперу як напрямку спеціальних історичних досліджень.

У післявоєнні роки Орест Мацюк практично залишився монопольним дослідником цієї теми в Україні як у філігранологічному плані, так і в контексті узагальнення історії українських папірень, продовжувачем української класичної спадщини І. Каманіна, О. Вітвицької, І. Крип'якевича та інших, коли вивчення філіграней тісно почало переплітатися з вивченням історії папірництва.

Власне О.Я. Мацюку належить і сприймання найкращих традицій західних та російських вчених, які він плідно і послідовно розвиває в Україні. Альбоми філіграней з історико-джерелознавчим аналізом, які Орест Ярославович видав в Україні, увійшли в світову бібліотеку довідників з історії паперу та філіграней, які використовуються надзвичайно широким колом джерелознавців у різних країнах і зайняли місце поряд із загальновідомим зведеним виданням фундаментальної "Монумена", заснованим у 1949-50-х рр. у Голландії Е. Лабаром. Ця умовна бібліотека включає довідники, альбоми, покажчики, книги з історії папірень та паперу (в тому числі 14 томів "Монументи"), які враховують дослідження фахівців різних країн. Заслугує на особливу увагу здійснена автором реконструкція складу українських папірень, місця, часу їхнього існування, водяних знаків тощо, які ґрунтуються на вивченні великої кількості бібліографічних та архівних джерел і яка має надзвичайне науково-довідкове значення для істориків писемної та книжкової культури України.

Орест Мацюк впевнено відносить до кола питань історії паперу як окремої дисципліни всю сукупність проблем виникнення та розвитку паперу: історію майстерень та папірень, їх володарів, визначення шляхів купівлі-продажу, коло користувачів, аналіз розвитку техніки виготовлення паперу, його філіграней, специфічні матеріалознавчі особливості тощо. В своїх працях дисертант з різним ступенем деталізації торкається практично всіх аспектів цієї галузі історико-джерелознавчих досліджень і прагне подолати обмеженість методик, насамперед, філігранології як спеціальної джерелознавчої дисципліни. Тому важко переоцінити не лише внесок досліджень Ореста Мацюка в історію українського папірництва, а і практичну значимість наукових праць О.Я. Мацюка для розвитку таких спеціальних наук, як джерело-

знавство, кодикологія і кодикографія, дипломатика, палеографія. Не менш важливим для фахівців є знання технології виготовлення паперу, його побутування. Нові підходи до понять паперознавчого аналізу дають змогу розвивати і методики аналізу матеріалу рукопису, якими користуються поки що лише реставратори пергамену та паперу: електронно-мікроскопічним та рентгенографічним аналізом структури молекул, складу і речовини фарб, клею та ін.

Особлива цінність досліджень Ореста Мацюка полягає у їх комплексності і послідовному розвитку певної галузі знань, яка є підґрунтям для кола спеціальних дисциплін, особливо періоду середньовічної доби та історії новітнього часу.

Одночасно заслуговує докору ігнорування автором деяких питань науково-теоретичного узагальнення багатоаспектних досліджень в галузі історії паперу і занадта скромність при визначенні наукової новизни. Це є проявом обережного ставлення автора до невизначеності взаємовідносин між предметними галузями історії паперу і предметною галуззю філігранології, слідування формальному принципу підведення змісту історико-паперознавчих досліджень під зміст поширеного поняття "філігранології" (хоча конкретні результати досліджень О.Я. Мацюка твердять про протилежне).

Основні положення монографії Ореста Мацюка, концентруючи величезний науковий доробок автора в зазначеному напрямі, є концептуальними для створення та розвитку нової спеціальної дисципліни – історії паперу.

Розробка малодосліджених проблем української історичної науки через призму вивчення історії паперу в Україні, переосмислення методик джерелознавчого аналізу філіграней та паперу, введення комплексних методик аналізу паперу, концентрація уваги на вузлових проблемах технології виробництва паперу, історії папірень, побутування паперу в Україні, створення колосальних за практичним значенням довідників філіграней і зведених покажчиків українських папірень, узагальнення висновків на широкому хронологічному просторі і в контексті історичного розвитку України характеризують яскраву новизну і практичне значення монографічного видання. Грунтовність дослідження О.Я. Мацюка є запорукою подальшого інтенсивного розвитку не лише історії українського паперу, а й історико-джерелознавчих досліджень в Україні в цілому.

Л.А. Дубровіна, доктор історичних наук